

Муниципальное бюджетное образовательное учреждение
средняя общеобразовательная школа им. Бавун-оол У.А. с. Элегест Чеди-Хольского кожууна РТ

Согласовано

заместитель по ВР

 /Кыргыс Л.М./

« 31 » августа 2024 г.

Утверждено

директора школы

Тюлюш Н. М.-Х./

приказом № 02/24 от 21.08.2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

по внеурочной деятельности «Улусчу ужурлар»

для 7-9 классов

на 2024/2025 учебный год

Составитель программы

Тюлюш Оксана Кызыл-ооловна,
педагог дополнительного образования

2024 г.

7-9-ку класстарга класстан дашкаар өөренир «Улусчу ужурлар» эртеминин ажылчын программазы.

Эге сөс

Улусчу ужур-чаңчылдарны чаа езу-биле шинчилеп, ону өөредилге- кижизидилге ажылынга чогумчалыы-биле ажыглап ажылдап эгелээн Республиканың федералдыг-даа, төп-даа шенелделерже кирген школаларның арга-дуржулгазынга даянып, бо хуннерде бистиң республиканың барык шупту школалары «Улусчу ужурлар» кичээлдерин тыва езу-чаңчылдарга даянып, эрттирип эгелээн. Ук кичээлдернин кижизидилге ажылынга салдары аажок улуг бооп турары билдингир.

Тыва чон салгалынга бодунуң материалдыг байлактарын арттырып бээринден аңгыда, сагыш- сеткил байлаан – ужур-чаңчылдарны салгал аразынга үспейн, хумагалыы-биле дамчыдып чораан.

Эртем-суял сайзырап, кижилернин угаан-медерели чаа үениң агымынче кирип, харын-даа чүгле чогумчалыг материалдыг тала колдап, сагыш-сеткил ядараар деп барган үеде чаагай чаңчылдар кичээлинин ролу кончуг улуг апарган.

Амгы үеде тыва улустуң ужур-чаңчылдарынга шинчилел ажылдары уламчылап, янзы-бүрү номнар, программалар хөйү-биле үнүп турары башкылал ажылынга улуг дузаны көргүзүп турар.

Ажылдың үндезини кылдыр «Тыва чоннуң бурунгу ужурларын болгаш чаңчылдарын өөредиринин программазы. 7- 9 класстар», С.Б.Байыр- оол, С.К Монгуш, Ч.Ш. Ондар, С.Ч.Шулуу- Маадыр; «Тыва ужур- чаңчылдар 5- 9» А.К.Ооржак, С.Б.Оюн деп болгаш өске- даа тыва чоннуң бурунгу ужурларының дугайында үнгүлээн өөредилге номнарын алган. Улусчу езу-чаңчылдар деп факультатив кичээлинге даянып тургаш кылган бо программа тыва чоннуң чаагай чаңчылдарын школага эрттиреринин бир вариантызы болуп турар.

Тайылбыр бижик

Тыва ёзу-чаңчылдарны кижизидилгенин янзы-буру хевирлеринге ажыглап болур: куш-ажыл кижизидилгезинге, бойдуска ынак болгаш анаа хумагалыг болурунга, эстетиктиг, этиктиг кижизидилге дээш оон-даа өске хевирлеринге.

Уруглар кижизидилгези чоннуң бодунуң төөгүзүнден, культуразындан болгаш сүзүүнден дөстелир деп, М. Б. Кенин-Лопсан санап турар. Программада кезектер уругларның назы-харын, сонуургалын барымдаалап хувааттырган. Уругнун назы-хары бичии болган тудум, оларның чуве сактып алыры быжыг, утгунмас болур. Ынчаарга, он дөрт хар четкен оол-даа, кыс-даа уруг улуг-биче улус-биле харылзажып, бот-боттарының, улуг-бичениң аразында хүндүткелди сагып, тыва чоннуң езу-чаңчылдарын үнелээр, өөренир деп чүлдү медереп-билип эгелээр болур. Амыдыралга эргежок чугула апаргы дег, өгге хамаарыштыр ужурларны өөредир сорулга-биле ук программаны тургузуп кылган.

Ажылды кылып тургаш, тыва ужур-чаңчылдарга хамаарыштыр кылдырган ажылдарын өөренип көрүп, дуржулгалыг башкыларның шинчилелдеринин байлак арга-дуржулгазынга даянган. Мурнуку класстарга кээп турганы темалар кээп болур. Ынчалза-даа башкы бүрүзү ону бот-тывынгыр чоруу-биле уругларның назы-харынга дүүштүр белеткээр ужурлуг.

7-ги класска өөредир темаларның бөлүктээшкени:

«Өг – тыва кижиниң буянныг уязы. Тыва улустуң оюннары».

1. «Ааткыш кавай- төрөөн черим». Төрөөн чер, кавай деп билиишкин-биле таныжар.
2. Өг –тыва кижиниң буянныг уязы. Өгнүң төөгүзү, хевирлери, ажыктыы, аңаа хамаарышкан езулалдар.
5. Тыва улустуң хоойлужуткан болгаш национал байырлалдары.
7. Кожа –хелбээ өске чоннарның байырлалдары (Алтай, хакас, орус улустун байырлалдары).

8. Наадым – чоннуң ынак байырлалы.

9. Уругларның хар-назынынга дүүшкек оюннар.

«Улусчу ужур-чаңчылдар» кичээлдеринин **өөредиглиг сорулгалары :**

- уругларга бодунуң төрөөн чонунуң шаг-төөгүдөн бээр туруп келген езу-чаңчылын таныштырып, ону ыдыкшыдып көөрүнгө өөредири;
- езулуг тыва кижиниң овур-хевири, мөзү- бүдүжү кандыг чораанын улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарны ажыглап тургаш, делгеренгей таныштырып, бар билиглерин ханыладып өөредири;
- тыва улустуң чаңчылчаан ажыл-ижи-биле чурттап турган база амгы үеде-даа чурттап чоруур оран-савазынга даянмышаан таныштырып, мергежил шилип алырынче угланган ажыл чорудуп, келир амыдыралга белеткээри;
- бурунгу чүдүлгө, дагылгалар, ужурларның өөредиглиг утказын тайылбырлап, долгандыр турар бойдуска хумагалыг чорукка кижизидип, уругларны биче сеткилдиг, дузааргак, кээргээчел чорукка өөредири;
- бодунуң төрөөн чериниң (кожуунунуң) онзагайы-биле таныштырып, алдарлыг кижилерин танып ап, оларга чоргаарланып чоруурунга өөредири;
- кожа-хелбээ чурттап чоруур чоннуң байырлалдары-биле таныштыралы;
- өг-бүлө, ада-ие кижиниң хүлээлгелери, өг-бүлениң бюджетиде деп билиишкиннер-биле уругларны таныштыралы;
- тыва улустуң уруг-дарыг кижизидеринге кандыг хамаарылгалыг, чаш төлдү кадык-чаагай кижизидериниң айтырыгларын канчаар шиитпирлеп чораанының дугайында билигни бээри.

Кижизидилгелиг сорулгалары:

- уругларны чоннуң ыдыктыг чаңчылдарын сагып чоруур, бедик культурлуг, кижизиг кижилер болурунга кижизидер;
- күш-ажылга ынак, мөзүлүг чаңга уругларны чаңчыктырып кижизидер;
- долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга, бойдуска хамаарылгалыг езу-чаңчылдарны сагып чоруурунга чаңчыктыралы;
- ава, ача кижиниң хүлээлгелерин медреселдиги-биле билип, өг- бүлө амыдыралынга бичиизинден белен болуп, уруглар кижизидилгезиниң айтырыгларын сайгарып чоруурунга кижизидер;
- каяа- даа чораш, бодун тыва кижиги мен деп медресеп билип чоруур национал чоргааралды уругларга оттурар.

Өөреникчилер

- «тыва» деп сөстүң төөгүлүг утказын,
- тыва улусчу чаңчылдарны, езулалдарны (ооң иштинде тыва өггө хамаарышкан езулалдарны), ужурларны, дагылгаларны, дойларны, ыдыктарны,
- чоннуң чаңчылчаан ажыл-ижин,
- тыва улустуң байырлалдарын, оюннарын,
- өг- бүлөдө кежигүннер аразында харылзаа дугайында хоойлу-документиленни,
- өг- бүлө бүрүзүнүң сагып чоруур чараш чаңчылдарын билген **турар ужурлуг.**

Программаның тургузуу:

«Өг – тыва кижиниң буянныг уязы. Тыва улустуң оюннары».

1. «Ааткыш кавай- төрөөн черим». Төрөөн чер, кавай деп билиишкин-биле таныжар. – 1 шак;
2. Өг –тыва кижиниң буянныг уязы. Өгнүң төөгүзү, хевирлери, аңаа хамаарышкан езулалдар. – 7 шак, ооң иштинде 1 практиктиг кичээл;
3. Тыва өг улустуң аас чогаалында, шүлүктөрдө. – 2 шак, ооң иштинде 1 практиктиг кичээл;
4. Чайлаг, күзөг, кыштаг, чазаг дойлары. Өгнүң шаг төөгүдөн бээр ажыктыгы. – 1 шак;
5. Тыва улустуң хоойлужуткан болгаш национал байырлалдары. – 1 шак;

6. Шагаа – чаа чыл уткуурунун байырлалы. – 5 шак, ооң иштинде 2 практиктиг кичээл;
7. Кожа –хелбээ өске чоннарның байырлалдары (Алтай, хакас, орус улустун байырлалдары). – 1 шак;
8. Наадым – чоннун ынак байырлалы. – 7 шак, ооң иштинде 2 практиктиг кичээл;
9. Уругларның хар-назынынга дүүшкек оюннар. – 5 шак, ооң иштинде 2 практиктиг кичээл;
11. Ада- огбениң элээди уругларга чагыглары. – 2 шак; оон иштинде 1 практиктиг кичээл
12. Туңнел кичээл. – 1 шак.

Өг - биле холбашкан езу-чаңчылдарны сагып, эптиг-эвилең чорукка чаңчыгар, өгже кирериниң езулалындан эгелээш, культурлуг чугаалажырынга, байырлажып чоруурунга чедир езулалдарны сагыырынга чаңчыгар. Тыва улустун хоойлужуттунган болгаш эрте- бурунгудан сагып эрттирип чораан байырлалдарын билип база сактып ап, чоруур. Наадым оюннарының дугайында тускай материалдарны чыып, рефераттар кылып өөренир.

7-ги класска “Улусчу ужурлар” эртеминге **«Өг – тыва кижиниң буянынг уязы. Тыва улустун оюннары.»** деп кезектерге хамаарыштыр темаларны чарып эрттирери

Өгнүң төөгүзү. Тыва өг аас чогаалында, чогаалдарда. Өгнүн дериг- херексели. Өг иштиниң кижизидикчи ужур- утказы. Өг иштинде шак-үе санаашкыны.

Өгге аъттыг, чадаг чоокшулап кээриниң езулалы. Өгже кирериниң, өгге олурарының езулалдары. Амырлажыр езулал. Аалга келген кижини хүндүлээр езулалдар: шайладыры, хондурары, үдээри. Аалдажыр чаңчыл. Аалчы кижиниң төрөл аалынга кээриниң чылдагааннары. Аалчы кижиниң сөнү. Аалчыны үдээр – хап дүптээр езулал. Өгге улуг улус олурда бичии уругларның сагыыр чүүлдери.

Тыва чоннун шаандан бээр байырлап чораан байырлалдары. Шагаа– чаа-чыл уткуурунун байырлалы. Шагаага белеткел. Шагааның бүдүү хүнү, шагаа хүнүнде, бүдүүзүнде сагыыр чүүлдер.

Шагаа үезиниң оюннары: баг кагары, баг адары, шыдыраа оюннары, кажык оюннары, тевектээри.

Баг кагары, оюннун сорулгазы, киржикчилери. «Баг» деп сөстүн утказы, оюнга хереглээр баг аймаа.

Баг адары. Оюннун дериг- херексели. Баг адары – эрте- бурунгу оюннарның бирээзи.

Шыдыраа оюннарының хевирлери : хөл- шыдыраа, буга- шыдыраа, муң- муң, чирги шыдыраа. Шыдыраа оюннарының тус-тус ойнаар сорулгазы, чуруму, тывылган үези.

Кажык оюннары: дөрт берге, кажыкты чыттырып кагары, дүжүрүп кагары, хожулап кагары. Кажык адары. Кажык- биле аът чарыштылары, бодалажыры.

Наадым– малчыннар байырлалы. Наадымны эрттирериниң үези. Ужур- утказы, чуруму.

Наадым үезиниң оюннары: хуреш, аът чарыштылары, ча адары. Сүр- күчүнүн үш оюнунун төөгүзү. Тываның төөгүзүнде болуп турган Наадымнарының үезинде шүүп турган мөгелер, чарыштарга эртип турган аъттар. Тываның алдар- аттыг мөгелери, ча адыкчылары.

ТАР начыннарының суму, кожууннарга хүрешпес чораанының чылдагааннары. Эзир- Кара – төөгүлүг аът.

Шагаа, Наадым үезиниң алгыш- йөрээлдери.

Уругларның тус- тус хар- назынынга дүүштүр ойнаар оюннары : сайзанак, хан- дамыр сайзырадыр оюннар, угаан оюннары. Салаалар- биле ойнаар оюннар.

Ада- өгбениң элээди уругларга чагыглары.

Календарь-тематиктиг план.
«Өг –тыва кижиниң буянныг уязы. Тыва улустун байырлалдары, оюннары.»

№	Темазы	Үе зи/ ш аг ы	Кичээлд иң хевири	Кичээлге ажылдың хевирлери	Кичээлден уругларның билген турар билиишкин нери болгаш эге билиглери	Онаалг а	Кичээлдин эртер хүнү	
							план езугаар	херек кыры нда эрткен үези
1.	Кириилде кичээл. «Ааткыыш кавай- төрээн черим». Төрээн чер, кавай деп билиишкин –биле таныжар.	1	Кириилд е кичээл (чаа чүүл билип алырын ың кичээли)	Беседа. Башкының тайылбыры .	Ааткыыш- кавай, төрээн чер; оларның аразында харылзаазын тодарадып, ону тайылбырла п билген турар ужурлуг.	Төрээн черин чарашсы нып чурукка тырттыр ып экээр.	08.09.	
2.	Өг-тыва кижиниң буянныг уязы. Өгнүң төөгүзү, хевирлери.	1	Чаа чүүл билип алырын ың кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры .	Өг – тыва кижиге буянныг уя деп билиишкинн и база өгнүң хевирлерин, тывылган төөгүзүн билген турар.	Өг иштини ң планын чуруур. (А4)	15.09.	
3	Өгнун дериг- херексели. Өг иштиниң кижизидикчи уткалыы. Өг иштинге шак- үе санаашкыны.	1	Чаа чүүл билип алырын ың кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры .	Өгде дериг- херекселдер ниң аттарын: үлгүүр, орун, аптаралар, чүък, өг шывыы, ынаа, хана, хараача деп билиишкинн ерни база өг иштинге үе санаашкыны н билген турар.	Өг иштин аңгы- аңгы чуруур.	22.09.	

4	Өггө хамаарышкан езулалдар. Өггө ыдыктыг чүүлдер.	1	Чаа чүүл билип алырын ың кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры .	Өггө хамаарышка н езулалдарны : өггө келген кижини шайладыр, өггө бир кижи олурда, сагыыр, өггө бир киж олурда, эт- сепке хамаарышка н, аалчы кижини хүндүлээр езулалдарны база өггө ыдыктыг чүүлдерни билген турар ужурлуг.	Өггө хамаары шкан езулалда рны бажыңга кылып турар бис бе тодарад ып бижип эккээр.	29.09.	
5	Өггө олурарының чуруму.	1	Чаа чүүл билип алырын ың кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры .	Өггө олурарының чурумун: баскактанып , сөгедектей, дис баштап, күдүк базып, будун көстүп олурбазы, дазалап олурбазы, будун хачылай олурбазы, холун черге даянып олурбазы дээн ышкаш сагыыр ужурлуг база хоруглуг чүүлдерни билген турар.	Өггө олурары ның чурумун өскелерг е айтып бээр. Оларны ң санын башкыга чугаалаа р.	06.10.	
6	Өггө киреринин, үнеринин езулалдары.	1	Чаа чүүл билип	Беседа. Башкының	Өггө киреринин:	Өггө кирерин	13.10.	

			алырын ың кичээли.	тайылбыры .	өгнүн ээзинин, аалчының үнер болгаш киреринин езулалдарын билген турар.	ин чурумун бажыңче кирерин ин чуруму- биле деңнээр.		
7	Аалчыларны уткуур, удээр езулалдар.	1	Чаа чүүл билип алырын ың кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры .	Аалчы кижини уткуур, үдээр, ону хүндүлээр база хап дүптээр езулалдарны база өгге кижилер келгенде удуурунун, өгден үнеринин, диленчини хүндүлээрин ин база аал ээлээн уругларның сагыыр езулалдарын билген турар.	Өөреник чилер боттары ның бажыңн арынга канчаар үдежири нин болгаш уткужар ының чурумун бижип эккээр.	20.10.	
8	Практиктиг кичээл. СТМ «Аалга кирген кижи аяк эрии ызырар...»	1	Билигле рин быжыгл аарының кичээли	Практиктиг ажыл. Чогаадыкч ы ажыл. Беседа.	Өгге хамаарышка н тыва улустун езулалдарын херек кырында көргүзүп, ону ажыглалга киирерин билип алыр болгаш күүседир.	Бажыңга эжи кээр болза, канчаар уткуур база шайлад ырының чурумун чогаады р.	27.10.	
9	Тыва өг улустун аас чогаалында, шүлүктерде.	1	Чугаа сайзыра дылгазы ның кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры .	Тыва улустун аас чогаалында болгаш чогаалдарын да, шүлүктерин	Тыва өгге хамаары штыр шүлүк чогаады р.	03.11.	

					де тыва өгнүң ролюн база амыдыралчы чижектер-биле деңнеп өөренир.			
10	Практиктиг кичээл. Конференция «Өг – биче делегей».	1	Билиглериң быжыглаларының кичээли	Чогаадыкчы ажыл. Практиктиг ажыл. Бодунуң бодалын илередириңге ажыл.	Өггө хамаарышкан уругларның кылгандыңнадыгыларын база чуруктарының камгалалы.	Чогаадыкчы ажылын бажыңга доозар.	17.11.	
11	Чайлаг, күзег, кыштаг, чазаг дойлары. Өгнүң шаг төөгүдөн бээр ажыктыы.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өгнү көжүрериниң чурумун база ону көжүрерде сагыр ужурлуг езу-чаңчылдарны өөренип билген турар ужурлуг.	Кижини бүрүзү үениң дөрт ээлчээниң аайы-биле чурукчурур. (А4)	24.11.	
12	Тыва улустуң хоойлужуткан болгаш национал байырлалдары.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Тыва улустуң Шагаа болгаш Наадым дээн уткалыг байырлалдарының тывылган төөгүзүн, ужур-утказын билген турар болгаш ону үнелээр сагыш-сеткилдиг болур.	Наадым нап чораанын бижип эккээр.	01.12.	
13	Шагаа – чаа чыл уткуурунун байырлалы. Шагаага белеткел.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Шагаа – чаа чыл база часты уткуурунун байырлалы. Аңаа	Хырбач аны канчаар кылырың айтырып	08.12.	

					белеткел дугайын өөренип көөр, амгы үе-биле белеткелди деңнеп билген турар.	бижиир.		
14	Шагаа хүнү. Шагаа үезиниң алгыш-йөрээлдери.	1	Чаа чүүл билип алырын ың кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры .	Шагаа хүнүнүн эртериниң чижек хүн чурумун база ол хүн чоннун сагыш-сеткилин, аразында харылзаазын билген турар. Эвээш дизе, 1-1 алгыш-йөрээлдерни билген турар. (Шагаага хамаарыштыр)	Алгыш-йөрээл доктаадыр.	15.12.	
15	Шагаа байырлалының онзагай оюннары.	1	Чаа чүүл билип алырын ың кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры .	Шагаа байырлалының чижек хүн чурумун тургузуп тургаш-ла, аңаа ойнап эртер оюннарның даңзызы-биле 29.12.кичээлге ажылдаар база оларның тывылганын ың кыска төөгүзүн, кижиниң сайзыралыңга, угаан-медерелинге	Тыва оюннарга дыңнадыглар белеткээр.	22.12.	

					салдарлыын билген турар.			
16	Практиктиг кичээл. «Чаңчылывыс сагып, шагаалажып ойнаал».	1	Билигле рин быжыгл аарының кичээли	Практиктиг ажыл. Чогаадыкчы ажыл.	Практиктиг кичээлге өг-бүлөгө канчаар уткуурун практика кырынга көргүзөр. Ону школага канчаар эрттирерин планнаар.	Чолугушкан ийи кижичуруур.	12.01.	
17	Практиктиг кичээл. Школавыста шагаа.	1	Билигле рин быжыгл аарының кичээли	Практиктиг ажыл.	Школага планнатынга н Шагааны эрттирер. (7-ги класстар аразынга) Оюннарны харыылаар уругларны шилиир.	Кожакхелбээ чоннарның национал байырлардын интерне ттен дилеп көөр.	19.12.	
18	Кожакхелбээ өске чоннарның байырлардары (Алтай, хакас, орус улустун байырлардары).	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры .	Кожакхелбээ чурттап чоруур чоннарныбайырлардарының дугайында медээ-биле таныжар. Оларның ук байырлардарга сагып турар езу-чаңчылдары нң утказын башкының берген медээлеринден билип алып.	Бир-ле нацияның национал байырларын чуруур.	26.12.	
19	Наадым – чоннун ынак байырлалы. Эрттирер үези, ужур - уткалы, чуруму. Наадым үезинин	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры .	Наадым байырларынның эрттирер үезинин, чурумунун,	Наадымга хамаарышкан кыйгыр	02.02.	

	оюннары. Аьт чарыжы.				кымнарга тураскаадып эрттирип турарының дугайында билген турар. Аңаа эртер аьт чарыжы, хүреш оюннарының дугайында медээлер-биле таныжар.	ыг, девиз чогаадыр.		
20	Мөге хүрежи.	1	Чаа чүүл билип алырын ың кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры .	Хүреш деп чүл? Ол тыва национал оюн болбушаан, спортун бир хевири болуп кирип турарының дугайында база Тывада сураглыг мөгелер дугайында медээлерни билген турар ужурлуг.	Мөгеге мактал бижиир.	09.02.	
21	Эзир –Кара – төөгүлүг аьт.	1	Чаа чүүл билип алырын ың кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры .	Тыва чоннун аьт чарыштырар оюнунун дугайында база Тывада төөгүлүг чүгүрүк аьттар дугайында медээни билген турар.	Эрткен аьтка мактал бижиир.	16.02.	
22	Наадым. Наадымнар хүрежинге шүглүп чораан мөгелер, чарыштарга эртип чораан аьттар.	1	Чаа чүүл билип алырын ың кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры .	Тывада сураглыг мөгелерге база төөгүлүг аьттарга	Девип турар мөгелерге база чүгүрүк аьтка	01.03.	

					кылган рефераттары н камгалаар болгаш оларның дугайында медээни эштеринге дамчыдар.	презентация кылыр.		
23	Ыдык мал деп чүл? (аътка хамаарыштыр)	1	Чаа чүүл билип алырын ың кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры .	Тыва кижиниң амыдыралын да аъттын ролун, аңаа тыва кижиниң хамаарылгазын	Аът дугайында чогаалдар болгаш кинолар, мультфильмнер санап бижиир.	15.03.	
24	Практиктиг кичээл. СТМ «Ажылывыс түңнээлиңер».	1	Билиглерин быжыгл аарының кичээли	Практиктиг болгаш чогаадыкчы ажыл.	Наадымга хамаарыштыр түңнел чогаадыкчы ажыл кылыр. Чижээ: эрткен аътка кубок, мөгеге кубок азы дамчыыр кубок дээн чижектиг. Класка биче Наадымны белеткээр.(планнаар)	Чогаадыкчы ажылын доозар.	22.03.	
25	Практиктиг кичээл «Клазывыста биче наадым».	1	Билиглерин быжыгл аарының кичээли	Практиктиг ажыл.	Планнатынган Наадымны спортзалга азы даштыгаа спорт шөлүнге эрттирер.	Сайзана ктаар херекселдер апар.	05.04.	
26	Уругларның харназынынга дүүшкек оюннар. Сайзана.	1	Чаа чүүл билип алырын ың	Беседа. Башкының тайылбыры .	Оюн деп чул?, тыва оюннарга кандыг	Сайзана кты чуруп эккээр	12.04.	

			кичээли.		оннар хамааржыры л? Оларны назы-хар айы-биле канчаар бөлүктөп болурул? База Сайзанактың хевирлерин билген турар ужурлуг.	азы айлап каан сайзанак ты чурукка ттыртты рып эккээр.		
27	Угаан оюннары.	1	Чаа чүүл билип алырын ың кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры .	Угаан- медерел сайзырадыр оюннарның ойнаар дүрүмнерин билген турар ужурлуг. Оларның кижиниң угаан- медерелини ң сайзыралынг а кандыг салдарлыын бот- башкарнып түңнеп көргөн болур ужурлуг.	Бир оюн чогаады р.	19.04.	
28	Хан-дамыр сайзырадыр оюннар.	1	Чаа чүүл билип алырын ың кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры .	Хан-дамыр сайзырадыр оюннарны билген турар болгаш оларның кандыг хевирлери бөгүн ойнаттынып турарын түңнээр.	Хан- дамыр сайзыра дыр оюннарг а ажыглаа р ойнаар херек чүүлдер ин санап бижиир.	26.04.	
29	Практиктиг кичээл. Салаалар-биле ойнаар оюннар.	1	Билигле рин быжыгл аарының кичээли	Практиктиг ажыл.	Салаалар- биле ойнаар оюннарны назы-хар айы-биле	Матпаад ырны дуңмазы нга өөрөтке	03.05.	

					дүүштүрер, үстүндө өөрөнгөн оюннарын ойнаар.	ш, тырттырып эккээр.		
30	Практиктиг кичээл Оюннарга СТМ мөөрейи.	1	Билиглерин быжыглар аарының кичээли.	Практиктиг ажыл.	Оюннарга мөөрей эрттирер.	Бир кожамык чогадыр.	10.05.	
31	Ада-огбениң элээди уругларга чагыглары.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Бурунгу өгбелерниң келир салгалга чагыглары-биле таныжар.	Ада-огбелерниң ниити чагыглары биле ада-иезиниң чагыгларын деңнээр.	17.05.	
32	Практиктиг кичээл. Адаларның чагыынга харыывыс.		Чугаа сайзырадылганы кичээли	Практиктиг болгаш чогаадыкчы ажыл.	Өгбелерниң чагыынга хамаарыштыр хары кылдыр чогаадыкчы ажыл. (шүлүк, ыры, чогаадыг, чечен чугаа)	«Улусчу уjurлар» эртеми менээ солун болган бе? деп чогаадыг бижиир.	24.05.	
33	Түңнел кичээл.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Чыл иштинде өөрөнгөн чүүлдерин түңнээр. «Улусчу уjurлар» деп эртем оларның амыдыралына уjur-дузалыг, эки салдарлыг болган бе түңнээр.	Чайгы онаалгалар.	31.05.	

“Улусчу уjurлар” эртеминиң «Өг – тыва кижиниң буянныг уязы. Тыва улустун оюннары.» деп эгени өөренип дооскан 7-ги класстың өөреникчилери дараазында чүүлдерге өөрөнгөн болгаш оларны билген турар:

- өг - биле холбашкан езу-чаңчылдарны сагыыр;

- эптиг-эвилең чорукка чаңчыккан;
- өгже кирериниң езулалындан эгелээш, культурлуг чугаалажырынга, байырлажып чоруурунга чедир езулалдарны сагыырынга чаңчыккан;
- Тыва улустуң хоойлужуттунган болгаш эрте- бурунгудан сагып эрттирип чораан байырлалдарын сактып ап база байырлап чоруур;
- Наадым оюннарының дугайында билген турар;
- Ада-өгбелерниң чагыын билир.

Ажыглаан литература

1. Алдай – Буучу Кызыл, 1993
2. Байыр-оол С.Б болгаш о.ө. Тыва чоннун бурунгу ужурларын болгаш чанчылдарын өөредириниң программазы. Кызыл, 2002.
- 3.Бартан О.О. Тываларның национал чеми болгаш, чем үнүштер.Кызыл, 1997.
- 4 .Будегечи Т. Б. Художественное наследие тувинцев. Москва, 1995.
5. Даржа В.К.Лошадь в традиционной практике тувинцев кочевников.Кызыл, 2003.
6. Казырыкпай Б.О. Эрнин эреси. Кызыл,2001.
7. Камычек.Я. Вежливость на каждый день. Москва «Знание»,1981
8. Кара – Күске К.Ч.Аътка тураскаадыг.Кызыл1995 .
9. 10.Кенин-Лопсан .М.Б. Тыва улустун бурунгу ужурлары . Кызыл, 1994
- 11.Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чанчыл. Кызыл «Новости Тувы» 2000. .
- 12.Лагерь Лекарственные растения Тувы. Кызыл,1998
- 13.» Еше лама» Сопа Ринпоче. Энергия мудрости .Основы буддийского учения.Москва «Цонкапа»,2003.
14. . Монгуш М.В. Тувинцы Монголии и Китая. Новосибирск «Наука», 200217. 16. Маннай оол М.Х.,Достай И.А. История Тувы. Кызыл 1996
15. Намзал Э.Х. Холу чемзиг авам сөнү. Кызыл 1995.
16. Образовательная программа «Несущая свет».Программа клуба молодой семьи. Кызыл, 2003.
- 17.Ооржак А.К., Оюн С.Б.Тыва чаңчылдар 5-9 класстарга өөрөдилге программазы.Кызыл,2003
- 18.Путеводитель Тува. Москва «Авангард», 2004 17. 21.Самбу И.У.,Самбу М.Д. Тыва чоннун бурунгу ажыл – агыйы, амыдыралы. Кызыл, 2004. 22.Салчак К.Б, Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканын хөгжүлдеси. Кызыл, 1984
- 19.Серенот С.К. Тыва улусчу эмнээшкин. Кызыл, 1993.
20. Сиянбиль М.О, Сиянбиль А.А. Традиционный тувинский костюм.Кызыл, 2000.
21. Сундуй Г.Д. Улусчу педагогика. Кызыл, 2004.
22. Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар 3-4 .Кызыл, 2005.
23. Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар 1-2 класстарга өөрөдилге – номчулга ному.Кызыл 2003.
24. Сундуй –оол М.С Городок у подножия Кара-Даша.Кызыл, 2005.
- 25.Традиционная культура тувинцев глазами иностранцев.Кызыл, 2003. 2002
- 26.Тыва улустун алгыш- йорээлдери.Кызыл, 1990
- 27.Чамзырын М.Ч, Чамзырын Е.Д. Тыва чоннун чаагай чаңчылдарын кижизидилге ажылынга ажыглаары.Кызыл, 2000.
28. Чадамба В.Ф. Сүр – кучунун үш оюну. Кызыл,2004.
29. Чап Ч.М. Шагаам – сүзүглелим. Кызыл,1999.
30. Шактаржык К.О., Биче-оол В.А. Тыва дугайында чугаалар. Кызыл,, 2004..